

MÉGIS, KINEK A KINCSE? A RESTITÚCIÓ KÉRDÉSEI

Hazai Kinga

ügyvéd, Dr. Kéri – Dr. Hazai Ügyvédi Iroda
dr.hazai.kinga@gmail.com

A közelmúltban izgalmas filmalkotás látott napvilágot *Hölgy ananyban*¹ címmel. A történet egy nyolc évig tartó, kontinenseken átnyúló peres eljárást mesél el, amely 2006-ban szerencsésen úgy ér véget, hogy Maria Altman felperes részére visszaadni ítélik a nagynénjétől, Adele Bloch-Bauertől a náci rezsim alatt jogellenesen elkobzott több Gustav Klimt-képet, köztük a legismertebbet, az 1907-ben magáról Adele-ről készült portrét.

A történet sokak által elfelejteni remélt kérdéseknek ad új aktualitást. Az 1933–1945 közötti években soha nem látott arányokat öltött Németországban a kulturális javak, műkincsek, értéktárgyak, műalkotások bizonyos diszkriminációs elvek szerinti tulajdonosainak szisztematikus kifosztása egy ideológia és célzott állami kultúrrelváltási stratégia mentén. A német nyelvben ismert *Raubkunst* fogalom ekkor kerül a köztudatba, mellette párhuzamosan az *Entartete Kunst* fogalma, valamint új értelmezést nyer a *Beutekunst* fogalom.

Mindhárom esetkör mást takar, és eltérő kihatással voltak a későbbi tulajdoni igények megjelenése és érvényesítése szempontjából.

A *Raubkunst* vagy *rabolt művészet* fogalom alatt az értendő, amikor az állam tör-

vényhozási pozícióját kihasználva saját állampolgárait fosztja meg jogos tulajdonától akár kényszerértékesítési helyzetek létrehozásával, akár színtiszta kártalanítás nélküli elkobzások útján. Ez esetben igazi tulajdonjog átszállásról talán nem is beszélhetünk, hiszen még ha akad is egy látszólagos jogcím, az ügyleti akarati hiba az egyik oldalon biztosan fennáll.

Ezekben az esetekben beszélhetünk majd restitúcióról a klasszikus polgárjogi alapon, vagyis az eredeti tulajdoni viszonyok helyreállításáról, amit a háborús évek után többkevesebb sikerrel nyomban igyekeztek megvalósítani. De az objektív körülmények nem voltak minden esetben adottak arra, hogy pontosan felderíthetőek lettek volna a jogfosztott tulajdonosok vagy jogutódjaik, és a pontos dokumentumok vagy akár maguk a tárgyak megsemmisülése folytán is nagy nehézségekbe ütközött egy teljes körű tényleges visszaszolgáltatás, kártérítés vagy kártalanítás.

A *Beutekunst* vagy *zsákmányolt művészet* sem új fogalom, hiszen valójában a hadizsákmány kategóriája, amely évszázadok óta kísérelője a hadviselésnek, és sokszor a katonák fizetségének része a hadizsákmányból való osztozkodás.

1945 májusában, közvetlenül a harcok beszüntetését követően, Sztálin utasította a Trófea Bizottságot, amely a Vörös Hadsereg

által a német kulturális intézményekből, raktárakból több mint 2,6 millió műalkotást, hatmillió könyvet és számtalan folyókilométer archív anyagot foglalt le, és szállított a Szovjetunióba. Ebben az esetben a nemzeti közjog szabályozza a restitúció kérdését.

Más a helyzet az *Entartete Kunst* vagy *elfajzott művészet* akció tárgyi áldozatainak esetében, mert ott általában maguk a múzeumok, állami intézmények voltak a támadások célpontjai, ugyanis az állami ideológiától idegen nézeteket, művészeti irányokat megjelenítő alkotások lettek bevonva, sokszor megsemmisítve. Magántulajdon annyiban volt érintett, ha az éppen kölcsönben volt az intézménynél, vagy nyilvános aukción kínálták, hiszen a tulajdoni viszonyokat és eredetet nem firtatva hajtották végre az állami hatalom illetékesei a kiírt bekebelezési vagy pusztítási feladatokat. Ennek csúcspontját jelentette az 1937. július 16-án Münchenben megnyílt kiállítás, ahol az akció keretében, az állam által lefoglalt műtárgyak százai mintegy elretentettképpen lettek kiállítva, hogy ellenpólusai legyenek az előző napon megnyílt *Grosse Deutsche Kunstausstellung* című kiállításnak, bemutatva, mennyire alsóbbrendű minden *avantgarde*, amely nem a nagy német kultúra eszmei vonalát képviseli.

A lefoglalt műalkotásokat szakértői bizottságok értékelése után eladásra kínálták vagy megsemmisítették.² Az értékesítéssel négy ismert galeristát bíztak meg, akik közül Hildebrandt Gurlitt neve a közelmúltban a sajtó hasábjait is bejárta.³

² 1939. március 20-án a berlini főtűzoltóság udvarán égtek a Nemzeti Galéria remekműveinek százai.

³ Cornelius Gurlitt, Hildebrandt Gurlitt fiának lakásán 2012 februárjában közel 1400 műtárgyat foglaltak le egy adóügy kapcsán. A tárgyak eredete kétséges, de nagyrészt az 1940-es évek rablási, illetve elfajult mű-

A restitúció jogi alapja

A *restitúció* fogalma már a XIX. századtól a nemzetközi közjogban a háborús konfliktusokhoz kötődő magántulajdon sérthetlenségének kvázi szinonimájává vált. Igazi gyakorlati definíciót is azonban a II. világháborúban zajlott jogsértések kapcsán nyert, amely értelmében a jogtalanul és faji üldözéshez kötötten rabolt műalkotások tulajdoni viszonyait visszaszolgáltatás vagy kártalanítás útján állítják helyre.

Még zajlottak a II. világháború hadieseményei, amikor 1943. január 5-én a szövetséges erők kimondták a Londoni Nyilatkozatban,⁴ hogy az 1907-es Hágai Egyezmény⁵ 56. cikkébe ütközően, az ellenség által megszállt vagy ellenőrzése alatt álló területeken átruházott vagy értékesített műtárgyak jogügyletei semmiek. Az államok kölcsönös visszaadási igényei ezen a jogalapon nyugodtak, mivel a tizennyolc aláíró ország figyelmeztetett mindenkit, különösen a semleges területeken lakó személyeket, hogy tartózkodjanak az elkobzott tulajdon felvásárlásától. Az aláíró országok attól függetlenül tartották fenn a semmissé nyilvánítás jogát minden egyes jogügylet vonatkozásában, hogy akár még látszólag megfelelő jogcímen és kényszer nélkül mentek végbe az átruházások.

A II. világháborút követően, a szövetséges megszálló hatalmak által kidolgozásra kerülő restitúciós szabályok alapja a Londoni Nyilatkozat volt, amelyet a német jogirodalom a háborút követő években egyöntetűen eluta-

vészet lefoglalási köréből származtathatóak. A német hatóságok másfél éves hallgatás után hozták csak nyilvánosságra a lefoglalás tényét.

⁴ The Allied (London) Declaration of January 5, 1943.

⁵ Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907.

sított. Egyesek arra hivatkoztak, hogy a megszálló hatalmak jogszerűtlenül járnak el, mások a nemzetközi jogi legitimitás hiányát firtatták az Egyesült Államok katonai kormánya 59. sz. rendelete (1947. november 10.) vonatkozásában, amely a restitúció kérdéseit szabályozta. A francia kormány még aznap hasonló tartalmú rendeletet léptetett életbe No. 120 alatt. A gyakorlatban ugyan követte a brit megszálló igazgatás is a 10. sz. Egységes általános rendelet (1947. október 20.) iránymutatásait, hasonló tartalmú és számú (59.) rendeletet azonban csak 1949. május 12-én adott ki, mivel nehezen találta összeegyeztethetőnek a gazdátlaná vált zsidó tulajdon átadását megfelelő zsidó utódszervezeteknek az általa akkor folytatott Palesztina-politikával.

A nemzetközi közjog szempontjából elfogadható jogalapot a magánszemélyek irányába teljesíthető restitúció vonatkozásában egy formális békeszerződés tudott volna teremteni. Erős bíráló érte a restitúciós eljárásokat a fordított bizonyítási teher kérdése miatt, valamint vitát váltott ki a jóhiszemű szerző restitúció utáni igénye az ő irányába értékesítővel szemben.

A restitúciós jogszabályozás lépései

Az 1943-as Londoni Nyilatkozat szellemiségében mintegy első lépésként a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 2. sz. törvényével⁶ (1945. október 10.) azonnal betiltotta a Nemzeti Szocialista Pártot és teljes szervezetrendszerét, az újjászervezését is beleértve, valamint teljes vagyonát lefoglalta, és vagyonvédelem alá állította, majd az 50. sz. direktívával (1947. április 29.) az eredeti tulajdonosoknak, tehát

⁶ A Német Szövetségi Köztársaság 1949. december 16-án, a Német Demokratikus Köztársaság 1955. szeptember 20-án helyezte hatályon kívül.

egyházi, karitatív, szakszervezeti vagy politikai szervezeteknek vagy utódszervezeteknek átadta. Az átadás zökkenőmentesen ment végbe, hiszen nem kellett bizonyítani a szerzéshez kapcsolódó, faji üldözésből eredő jogszerűtlenséget.

Bonyolódott azonban a helyzet, amikor egyéni visszaadási igények jelentkeztek, különösen akkor, amikor az új tulajdonosok magánszemélyek vagy gazdasági társaságok voltak, mivel az esetek többségében az állam által jogszerűtlenül bevont zsidó vagyon elemeiről volt szó.

Az amerikai katonai kormányzat lett az úttörője a visszaadási politikának, amikor 1946. áprilisában megbízást adott a Stuttgarti Ország Tanácsnak egy „tulajdonellenőrzési bizottság” létrehozására és a visszaszolgáltatási stratégia elveinek kidolgozására. Német szakemberek közreműködésével jobbra a német polgári törvénykönyv, a BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*) adta lehetőségek mentén születnek javaslatok, amelyeket azonban az amerikai vezetés nem talált megfelelőnek, mivel álláspontja szerint a hagyományos jogalkalmazási eszközök alkalmatlanok voltak az adott jogi feladatkör megoldására, és a javaslatok maguk is arra az esetkörre korlátozódtak, ahol maga a nemzetiszocialista állam vont be vagyont. Üzleti körökből a jóhiszemű szerzőt körülbástyázó rendelkezések szükségességét hangoztatták, az igényérvényesítő személyét pedig magára a kárt szenvedettre vagy közvetlen jogutódjára korlátozták volna.

A német szaktekintélyeknek nem sok beleszólást engedtek. Annál több befolyásra tett szert viszont az American Jewish Committee, amely sikeresen lobbizott az amerikai katonai kormányzónál, Lucius D. Clay-nél, aki maga is szorgalmazta egy Szövetségi Fórum és a hozzá kapcsolódó joghatóság megterem-

tését. Az amerikai tervezet, amely később jogszabályi testet is öltött, a Nürnbergi Törvények kihirdetési napjával (1935. szeptember 15.) rögzítette azt a határnapot, amely nap után végbement bármilyen jellegű, zsidó, illetve egyéb üldözés alatt álló személy tulajdonát érintő jogügylet megtámadhatóvá vált.

A tervezet további, Clay által elengedhetetlenül fontosnak ítélt pontja, amely szerint az örökösök nélkül maradt vagyonelemek a zsidó szervezetek kollektív tulajdoni igényét képezte, annyira vitatott volt a megszálló hatalmak között, hogy egységes, minden zónára kiterjedő hatállyal nem tudott belekerülni a törvénybe.

Az Egyesült Államok katonai kormánya 95. paragrafusból álló 59. sz. rendelete így csak Bajorország (Rheinpfalz nélkül), Bréma, Hessen és Württemberg-Baden területekre lépett életbe 1947. november 10-én, és minden későbbi jogszabály kiindulási alapját képezte.

Az 1. paragrafus rögzítette a törvény célját, mely szerint az 1933. január 30. és 1945. május 8. közötti időszakban a származási, vallási, állampolgársági, világnézeti vagy a nemzeti-szocializmussal ellenséges politikai nézetek miatt üldözött személyektől elkobzott és megállapítható vagyontárgyakat, vagyoni értékű jogokat vissza kell szolgáltatni az eredeti tulajdonosoknak vagy azok jogutódjainak, figyelmen kívül hagyva a harmadik személyek jóhiszeműen szerzett igényeit.

A 2. paragrafus definiálta a jogszerűtlen jogügylet mibenlétét, mely szerint a jó erkölcsbe ütközés, jogellenesen, kényszer vagy fenyegetés alatt végbement ügylet esik ebbe a kategóriába, valamint meghatározásra került az is, hogy állami aktus vagy azzal való visszaélés is teremthet visszaszolgáltatási jogalapot.

A 3. paragrafus rögzíti a „vagyonvesztési vélelem” megdönthetőségét azon esetekre,

amikor megfelelő vételár megfizetése és azzal való szabad rendelkezés bizonyítható.

A 4. paragrafus rögzíti az 1935. szeptember 15-i határnapot, mely után kötött jogügyletekre a kényszerhelyzet mint törvényi vélelem vonatkozott. A határnapot követő jogügyletek csak akkor tekintendők érvényesnek, ha azok a nemzetiszocializmustól függetlenül létrejöttek volna, vagy a szerző bizonyíthatóan, különös módon figyelembe vette az értékesítő érdekeit.

A 19. paragrafus kizárja azon ingóságok visszaszolgáltatási kötelezettségét, amelyeket szokásos, rendes üzleti forgalomban szereztek, kivéve a műalkotásokat és azon alkotásokat, amelyek különleges művészeti értékkel bírnak, és üldözöttek magántulajdonából vagy olyan árverésből származnak, amely bevont tulajdon értékesítésével foglalkozott.

A 10. paragrafus rendezte a gazdátlan, örökös nélküli vagyon kérdését, amely nem háramlott vissza az államra, hanem a katonai kormányzat által kijelölendő utódszervezet javára volt ítélandó.

A 11. paragrafus határozta meg az igényérvényesítés idejét, méghozzá 1948. december 31-ig kellett minden igényt előterjeszteni.

Az 55–66. paragrafusok eljárásjogi kérdéseket rendeztek.

A 74. paragrafus rögzítette az ingatlanok, gazdasági társaságok, cégek vonatkozásában a jogszerzők azon kötelezettségét, amelyek értelmében földhivatali, cégjegyzéki, hajórajstrom nyilvántartási adataiban kellett meggyőződni arról, hogy nem olyan vagyonelemről van-e szó, amely bejelentési kötelezettség alá esik, mivel visszaszolgáltatási kötelezettség fedezete. A 75. paragrafus öt évig terjedő börtönbüntetést helyezett kilátásba e kötelezettség gondatlan vagy szándékos elmulasztása esetére, vagy arra az esetre, ha a restitúciós

hatóságoknak jobb tudomása ellenére valaki téves adatokat szolgáltat.

A brit zónában nagy vonalakban követték az 1947. október 20-i, 10. sz. Egységes általános rendelet passzusait, kivétel ez alól a gazdátlan zsidó vagyon volt, amely, mint már említettem, nehezen fért meg Palesztina-politikájukkal.

A francia szektorban érvényes 120. sz. rendelet még 1947. november 10-én életbe lépett. A „lojális szerzők” részére egy előnyös kártalanítási klauzula tartalmazott, és a gazdátlan vagyon tekintetében nem rendelkezett külföldi utódszervezetek igényeiről. Az ilyen értékek egy erre hivatott alapba kerültek, amely a nemzeti szocializmus áldozatainak kártérítésére szolgált.⁷ Maga a jogkeletkeztető határnap meghatározása is eltérő volt annyiban, hogy a korábbi tulajdonos volt kötelezve a jogszerűtlenség bizonyítására, amennyiben a szerző megfelelő ellenértéket fizetett meg, és a jogügylet 1938. június 14.⁸ előtt ment végbe.

Szöges ellentétben álló nézetek uralkodtak azonban a szovjet szektor területén. A magántulajdon államosítása nem volt összeegyeztethető az áruházak, gyárak restitúciójával. A bevont és gazdátlan vagyon pedig elsősorban a háborús reparációs igények fedezésére volt hivatva. Elutasításra talált az álláspont is, amely szerint zsidó szervezeteknek kellene juttatni bárminemű vagyont.

Az 59. sz. rendelet szó szerinti olvasatában a „visszaszolgáltatás általi jóvátétel” nemcsak az amerikai szektor területén végbement vagyonelemre vonatkozott, azonban számos kommentátor utal egy, az U. S. War Department által kiadott rendelkezésre, amelynek értelmében az 59. sz. rendelet alkalmazá-

si köre mégiscsak erre a területre korlátozódna (von Godin, 1948, 4.).

Az 59. sz. rendelet számos módosítást élt meg, majd továbbélése az *Überleitungsvertrag*⁹ 3. részének 2. paragrafusában volt megfogalmazva, amely szerint a Német Szövetségi Köztársaság vállalta az 59. sz. rendelet 1. paragrafusában lefektetett kötelezettség minden rendelkezésre álló eszköz igénybevételével, a lehető leggyorsabb módon és teljes terjedelmében való teljesítését.

Az 1952-es Luxemburgi Egyezmény, az 1953-as *Bundesergänzungsgesetz* (BergG), valamint az 1956-os *Bundesentschädigungsgesetz* (BEG)¹⁰ passzusában igyekezett a törvényalkotás ennek eleget tenni, szűken kezelve azonban az igényérvényesítés személyi körét, abból kizárva a németországi lakhellyel nem rendelkezőket, továbbá a kommunistákat, a romákat, az orosz hadifoglyokat, az aszociálisakat, kényszersterilizáltakat, neurológiai betegeket és a homoszexuálisokat. Az igényérvényesítés idejét is szűken mérve, 1957. október 1. napjában határozták meg.

A brit és francia megszállási szektor restitúciós rendeleteinek tartalma, az 59. sz. rendelet előírásaival együtt 1957-ben, a *Bundesrückstellungsgesetz*¹¹ (BRüG) hasábjain öltött testet az igényérvényesítés záró időpontját 1959. március 31. napjával rögzítve, és a tárgyi hatályt a Német Szövetségi Köztársaság terü-

⁹ A Deutschlandvertaghoz (1952. 05. 26.) kapcsolódó egyik kiegészítő szerződés, amely a brit, francia és amerikai megszállási övezetek megszüntetését mondta ki Németország nyugati részére. Együtt lépnek életbe 1955. május 5. napján, majd hatályukat a két Németország egyesítésével veszítik el 1990. október 3-án. Bizonyos rendelkezések azonban érvényben maradtak.

¹⁰ 1956. június 29.-én, de 1953. október 1-i hatállyal lépett életbe.

¹¹ Német Szövetségi Kárpótlási Törvény (1957. 07. 19.)

letén fellelhető vagyonelemekre korlátozva, így kizárva azokat a vagyontárgyakat, amelyeket Nyugat- vagy Kelet-Európában raboltak el, és az NSZK területére hurcoltak.

Az 1965-ös *BEG-Schlussgesetz* tűzte ki célul, hogy végérvényesen és elegánsan rendezze a restitúció kérdését. Tekintettel arra, hogy az igényérvényesítők köréből megintcsak kimaradtak bizonyos kategóriák, és az igényérvényesítés végső időpontját 1969. december 31. napjával határozták meg, sokan továbbra is úgy érezték, hogy a kérdés nincs rendezve.

A restitúciós igényérvényesítés körében azt kellett volna mérlegelni, hogy a megkülönböztetés alapján jogfosztottak a tulajdoni igényeiket úgy tudják érvényesíteni, ha bizonyos törvényeket visszamenőleg is semmissé nyilvánítanak. Erre azonban csak 1968. február 14-én került sor, azáltal, hogy a Német Szövetségi Alkotmánybíróság kimondta az 1941. november 25-i törvény¹² semmisségét, ezzel kodifikálta a Gustav Radbruch-i formulát. 1946-ban állította fel Radbruch azt a tézist, hogy a pozitív jog és az igazság között akkor kell a pozitív jog ellen és az igazság mellett lándzsát törni, ha az adott pozitív jog „elviselhetetlenül igazságtalannak” tekinthető, vagy a jogalkalmazó tudatosan tagadja a törvényre hivatkozással az emberi egyenlőség alapelvét.

Ezen rendező elv alapján a nemzeti szocializmus éveiben született törvényeknek három kategóriája rajzolódott ki:

- azon jogszabályok, amelyek akkor is érvényesek, ha igazságtalanok; ide tartoztak az 1945-ben ugyan hatályon kívül helyezett törvények, de fennállásuk idejére érvényesnek tekintendők;

¹² Elfte Verordnung zum Reichsbürgergesetz, amely kimondta a deportáltak állampolgárságtól és vagyontól való megfosztását.

- azon jogszabályok, amelyek elviselhetetlenül igazságtalanok, így retroaktív módon kell őket semmissé nyilvánítani;
- azon jogszabályok köre, amelyek nem is célozzák az igazságosságot, így ezek nem is minősülhetnek jogszabálynak, úgy kell tekinteni őket, mintha meg sem születtek volna.

A BGB-ben lefektetett, 30 éves abszolút elévülési határidő átmenetileg az *affaire classée* sorsra számította a restitúció kérdését. Új lendületet az 1990-es években kapott, amikor a két Németország egyesítése kapcsán napirendre került a szocializmus idején történt államosított vagyon restitúciója. Az NDK parlamentjének egyik utolsó törvénye 1990. szeptember 29-én kimondta az 1945 utáni államosításhoz kötött vagyonelemek eredeti állapotának helyreállítását, valamint a Jewish Claims szervezetek nyomására, kiterjesztette a törvény hatályát az 1933–1945 közötti üldözött személyek vagyonevértésének tárgykörére is.

1998. január 1-én nyílt meg a New York-i Museum of Modern Artban egy igen nagy vihart kavart kiállítás. A bécsi Leopold Múzeum két kölcsönbe adott Egon Schiele festményét¹³ lefoglalták a korábbi tulajdonosok örökösei, ráirányítva ezzel a sajtó és a közvélemény figyelmét, hogy a restitúció kérdése még messze nincs lezárva.

Ugyanezen év decemberében ült össze a Washington Conference on Holocaust-Era Assets, amelynek eredményeképpen a negyvennégy részt vevő ország, tizenkét NGO (civilszervezet) és a Vatikán aláírták az ún. Washingtoni Nyilatkozatot, amelyben az aláírók tizenegy pontba foglalva kötelezték el magukat, hogy a megfogalmazott alapelveknek érvényt szereznek, így különösen a nem-

¹³ *Tote Stadt* III, 1911 és *Wally*, 1912

zetiszocializmus idején elrabolt műtárgyak hollétét, a jogos tulajdonosokat vagy örököseiket felkutatják, valamint gyors és igazságos megoldásokat szorgalmaznak.

A Washingtoni Nyilatkozat alapján nem nyíltak meg újra a korábbi restitúciós törvények szerinti, egyéni igényérvényesítési jogok. A kötelezettségvállalások az országok részéről önkéntesek és morális alapúak, valójában az intézmények részére adnak iránymutatást a bizonytalan eredetű tulajdonuk kezelésére.

A restitúció praktikus lépései

Németország és szövetségesei a II. világháború végén kaotikus helyzetben találták magukat, hiszen a faji üldözöttek, kifosztottak műtárgyainak sokasága, hozzávetőlegesen ötmillió tétel, szerteszóródott az ország területén és Ausztriában, sokszor külföldre vagy magánkézre került, múzeumokba, raktárakba lett betárolva, ahol keveredett azon tárgyakkal, amelyeket a múzeumok csak megőrzésre menekítettek oda, és a múzeumok jogos tulajdonát képezték. A helyzetet bonyolította az is, hogy az 1945-ös Potsdami Egyezmény után Németország területe angol, amerikai, francia és szovjet szektorokra lett osztva, és ezek felségterületi igazgatása alá került, az Oderától keletre eső területek pedig effektív lengyel felségterületté váltak.

Az amerikai és az angol szektorokban 1945–1950 között 2,5 millió tárgyat restitúáltak, 1944–1947 között a szovjetek hozzávetőlegesen 1,8–2,6¹⁴ millió tételt a Szovjetunióba hurcoltak, amelyből 1,5–1,6 millió tételt később az NDK,¹⁵ illetve egyéb szocialista blokk-

beli baráti országoknak visszajuttattak. Franciaország még mindig kb. kétezer tárgyat kezel letétként, és még mindig százezer feletti az eltűnt tárgyak száma (Petropoulos, 2000).

Számos műtárgycsere is bonyolódott a hidegháborús években a nyugati és keleti hatalmak között, azonban még mindig sok olyan tárgy van a volt Szovjetunió területén, amelynek sorsa nincs rendezve, részben a nehezen azonosítható tulajdoni kérdések, származás, részben a megfelelő szándék hiányának okán. Ez a helyzet a mai napig nemzetközi konfliktusok forrása.

Németország tulajdoni igényét most már az orosz állammal szemben az 1907-es Hágai Egyezményre alapítja, amely szabályozta a kulturális javak védelmét fegyveres összeütközés esetén. 1990-ben további fontos együtműködési egyezmény (BGBL, 1991, II/702.) született Németország és Oroszország között, amelynek alapján komoly eszmecserek kezdődtek el a két ország között. Hamarosan azonban zátonyra futott a kezdeményezés, és 1996-ban a Duma, ignorálva Németország nemzetközi jogon alapuló igényeit, orosz állami tulajdonná nyilvánította az elrabolt műtárgyakat,¹⁶ kijelentve, hogy igen kevés kivételt¹⁷ engedve, a II. világháború saját áldozatainak kárpótlására szolgáló „reparációs restitúciónak” tekintik azokat a vagyontárgyakat, amelyek a II. világháború után nyilvános gyűjteményekből, levéltárakból és könyvtárakból kerültek a Szovjetunióba.

A nehezen elmozdítható politikai álláspontok ellenére a két ország muzeológusai között jó együttműködés van. 2005-ben megalakult a Német–Orosz Múzeumdialogus, és

2007-ben Moszkvában és Szentpéterváron megrendezésre került az *Európa határok nélkül* című kiállítás, ahol számtalan kiállítási darab a II. világháborút követő elhurcolásból származott, és Berlinből is érkeztek kölcsön-telek a kiállítás kiegészítésére.

Az *Entartete Kunst* akciónak áldozatul esett műalkotások sorsa némiképp eltérően alakult.

Olyan törvény, amely a lefoglalásokat szentesítette, csak 1938. május 31-én született (RGBl, 1938, I/612.), és csak 1968-ban vesztette hatályát azáltal, hogy nem vették fel a *Bundes Gesetzblatt*-ba. Ily módon igények sem tudtak esetleges restitúcióra, eredeti állapot helyreállítására megnyílni, hiszen jogosan járt el a közhatalom, amikor saját tulajdonában, állami tulajdonban álló műalkotások elidegenítése, illetve megsemmisítése felől döntött, az értékesítési szerződéseket így sem az eladó állam, sem a vevők nem támadták meg.

Kivételesek voltak azok az esetek, ahol magánszemélyek voltak az érintettek, mint az ismert művészettörténész Sophie Lissitzky-Küppers, aki a hannoveri múzeumnak adott kölcsön tizenhárom festményt, amelyek áldozatul estek a lefoglalásoknak. Hasonló sorsra jutottak Frieda Döring gyűjteményének darabjai, amelyek a stetini városi múzeum lefoglalási hullámába estek bele. Az 1960-as években az örökösök hiába pereltek az USA 59. rendelete alapján: a műtárgyak visszaadására, illetve kártalanításra az álláspont egységesen az volt, hogy az illető személyek nem álltak diszkriminatív üldözés alatt, vagyontárgyaik ellenszolgáltatás nélküli államosítása nem áll közvetlen összefüggésben az ő személyükkel, így a vonatkozó rendelet nem alkalmazandó.

Hosszú évtizedek politikai és világnézeti vitáinak eredményeképpen mégis elterjedt az a jogi álláspont, hogy a radbruchi képlet al-

kalmazandó ezekben az esetekben is, így az 1938-as lefoglalási törvény semmissége kimondandó.

A Washingtoni Nyilatkozat éveit követően több látványos restitúció ment végbe, az aláíró országok azonban eltérő lelkesedéssel fogtak hozzá a washingtoni alapelvek gyakorlati megvalósításához. Németország létrehozott egy központi koordinációs irodát Magdeburgban, megszületett egy ingyenesen hozzáférhető internetes adatbázis *Lost Art Register* néven. 2003. július 14-én életre hívták a Limbach-bizottságot,¹⁸ amely kvázi választott bíróságként működik, döntései nem kötelező erejűek, és vitás esetekben ajánlásokat ad.

A restitúció magyarországi relevanciája

Magyarország is aláírója a Washingtoni Nyilatkozatnak, hiszen a II. világháborúban elfoglalt stratégiai pozícióját illetően hazánkra is hárultak restitúciós kötelezettségek, mint sok egyéb európai országra is, nem feltétlenül a geostratégiai helyzetük, hanem sok esetben az események alakulásából következően.

1944. március 19-ét követően Magyarországon is elrendelték a zsidó tulajdonban álló műtárgyak állami letétbe vételét, majd a lefoglalt tárgyak tetemes részét a Szépművészeti Múzeumban lajstromozták. Az év vége felé, függetlenül a tulajdoni helyzetüktől, a Szálasi kormány a legtöbb nyilvános gyűjtemény remekműveit Németországba szállította. A német hadsereg a fosztogatások zsákmányait is magával vitte a III. Birodalom területére. 1946–1947 folyamán sok tétel a müncheni gyűjtőpontokból visszakerült Magyarországra, azok a tételek azonban, amelyek Németország keleti részében kötöttek ki, nyomtalanul tűntek el a szovjet szektorban. Az 1946. évi XXV.

¹⁸ Első elnökéről, Jutta Limbachról elnevezve.

¹⁴ A különböző források eltérő számadatokat közölnek, pontosan nem határozható meg.

¹⁵ Többek között a híres Pergamon-oltár mozaik lapjai, Donatello *Madonna gyermekkel* festménye és Botticelli *Isteni színjáték*-illusztrációi.

¹⁶ 1999. július 20-án lépett életbe

¹⁷ Kizárólag magántulajdonból, egyházi és zsidó tulajdonból származó néhány tételre lett engedmény téve.

törvénycikk alapján a magyar restitúciós bizottság nyomában nekifogott a műtárgyak visszaszolgáltatásának, ami 1947-ig annyira le is bonyolódott, amennyire módjában állt a bizottságnak, hiszen a németországi helyzethez hasonlóan sok tárgy, illetve tulajdonosa nehezen volt azonosítható, eltűnt, elmenekült vagy meghalt. A kommunista hatalomátvétel azonban hirtelen véget vetett a restitúciós lendületnek. A szovjetek a még meglévő műtárgyakat a múzeumokból lefoglalták, és saját háborús jóvátételi igényeik fedezésére elhurcolták.

1954-ben¹⁹ történt kezdeményezés a nyilvános gyűjteményekben fellelhető, letétben levő műtárgyak tulajdoni helyzetének tisztázására, azonban komoly nemzetközi kötelezettségvállalás csak 1978-ban történt az 1970-es Unesco Egyezmény²⁰ ratifikálásával. A rendszerváltás hozta meg az 1990-es években a magántulajdon sérthetlenségének polgárjogi értelemben vett „újbólí” tényleges elismerését (21/1990 [X.4.] AB határozat.), amely következtében megszülettek a kárpótlási törvények²¹ is. 1997-ben a jogtalanul elkobzott és gazdátlanul maradt vagyon tárgyak sorsát rendező jogsza-

¹⁹ 1954. évi 13. tvr. a múzeumokról és műemlékekről szóló 1949. évi 13. tvr. (november 16.) kiegészítéséről és módosításáról (máj. 12.)

²⁰ Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property 1970, Paris, 14 November 1970.

²¹ 1991. évi XXV. törvény a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról, egységes szerkezetben a végrehajtásáról szóló 104/1991. (VIII. 3.) Korm. rendelettel és az 1992. évi XXIV. törvény a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-jétől 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról.

bály²² is napvilágot látott, amelynek értelmében az ilyen tételeket a megfelelő zsidó utód-szervezetnek kell átadni. 1998-ban Magyarország is ratifikálta az 1995-ös UNIDROIT Egyezményt, amely a nemzetközi joggyakorlat számára kívánta univerzálisan megteremteni a kulturális javak iránti tiszteletet. A Magyar Köztársaság Parlamentje is kiadott egy nyilatkozatot, amely értelmében a kulturális javak iránti igényérvényesítés nincs időbeli határhoz kötve. Ezzel kiemelte az ország morális elkötelezettségét a sérelmet szenvedett személyek irányába teljesítendő igazságosság-szolgáltatás mellett. E morális kötelezettségvállalás teljesebb ki a Washingtoni Nyilatkozat aláírásában, amelynek implementációja terén azonban Magyarország kevés eredményt tud felmutatni.

Mint Németország esetében, Magyarországon is számtalan lezáratlan ügy sokasodik. A Herzog-hagyaték ügye vagy a Magyar Állam igénye a Szovjetunió utódjával, Oroszországgal szemben, amely hasonló sorsa jutott, mint a német igény az 1996-os Duma-határozat nyomán.

Facit

A jog klasszikus eszközei nem minden esetben tudnak megfelelő receptet adni egy jogszerűtlen helyzet orvoslására. Boytha György így fogalmaz: „a kártérítés is ritkán tudja helyettesíteni a restitúciót és e két jogintézmény kölcsönhatása igen kényes kérdés. Főleg azokban az esetekben, ahol az eredeti tulajdonos irányába történt kompenzáció, vagy ahol a restitúció igénye a későbbi jóhiszemű szerzővel szemben is felülkerekedik, és az ő irányába

²² 1997. évi X. törvény a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. cikke 2. pontjában foglaltak végrehajtásáról

generál kompenzációs kötelezettséget” (Boytha, [2003] 2015). Boytha ezen gondolata egy konkrét tulajdonjogi probléma mentén megfogalmazza a jog egyik örök kérdését: ennyi év távlatából mindig felmerül a történelmi igazságosság kérdése? Melyik tulajdonossal szemben legyen a jog igazságos? A morális

kötelezettségek sokszor az adott jogalkalmazási megközelítés újragondolását sürgetik, amely újragondolás azonban mindig kihat a jogbiztonság egészére.

Kulcsszavak: *restitúció, tulajdonjog, műtárgyak, jogbiztonság*

IRODALOM

Boytha György ([2003] 2015): Hungary and the Issue of Restitution of Cultural Objects. In: *Boytha György válogatott írásai*. (szerk.: Csehi Zoltán) Gondolat, Budapest

Petropoulos, Jonathan: *Written Comments for House*

Banking Committee. Hearing of 10th February 2000, Washington • <http://archives.financialservices.house.gov/banking/21000pet.shtml>

Reinhard von Godin: Rückerstattung feststellbarer Vermögensgegenstände in der amerikansischen Besatzungszone, de Gruyter, 1948

